ազատութիւնը։ Համայնքների ժողովի անդամներից մէկը կառավարութեանը հարց առաջարկեց Անգլիայի ապագայ յարաբերութիւնների մասին Տունիսի հետ։ Արտաքին գործերի մինիստրը սառնութեամբ ընդունեց այդ հարցը և հրաժարվեցաւ նրան պատասխանել, որովհետև պարլամենտական սովորութեան համեմատ մինիստրութեանը այդ հարցի մասին առաջուց ոչինչ յայտնի չէր։

Աւստրալիայից գանգատներ են ստացվում չինացիների գաղթականութեան դէմ, որոնց թիւը 20,000-ի է հասնում։ Գաղթողները կատարելապէս աղքատ մարդիկ են և չափազանց նեղացնում են տեղացի բնակիչներին։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Վան, 5/17 յունիս 1881

Նախորդ նամակովս ձեզ տեղեկութիւն տուած էի թէ Վանի ծովին հիւսիսային արևմտեան կողմը Խլաթ գաւառին մէջ երկրաշարժի վտանգներ պատահած են. այս անգամ մանրամասն կը գրեմ։

Խլաթ գաւառը ծովին արևմտեան կողմն է դէպ հիւսիս։ Շատ բարեբեր տեղ է և պատուական տեսակ ցորեն կ՚ելնէ, որ դիր կը կոչուի և ուրիշ կերպով կը ցանուի քան թէ սովորական ցորենները։ Անցած տարի սովի ժամանակ Վանի հաց մատակարարող ամբարներէն մին ալ Խլաթ եղած է։ Այդ գաւառը նախ Մուշի կառավարչութեան տակ էր, բայց երբ Բաղէշ և Մուշ Վանի նահանգէն բաժնելով առանձին նահանգ կազմուեցաւ, Խլաթ գաւառի կայմակամը ուղղակի Բաղէշի իշխանութեան տակ մտաւ։ Կայմակամին (գաւառապետ) նստած տեղը ծովեզերեայ նաւահանգիստ գիւղ մ՚է որ Ախլաթ կամ Խարապաշէհիր կը կոչուի։ Այս գաւառին մէջ ամենէն բազմամարդ գիւղն է Թեղուտ, որ բոլորովին հայաբնակ է և ունի 180 տուն բնակիչ։ Ծովեզրէն 2 ժամ հեռի է։ Երկրաշարժի մեծ զոհն եղած է այս գիւղն որ բոլորովին քանդված է. մի տուն անգամ չը կայ կանգուն մնացած։ Երկրաշարժի սաստիկ ցնցումը եղած է մայիս 18 առաւօտեան $6^1/_2$ ժամին (ըստ եւրոպացւոց)։ Այդ ժամանակ գիւղին երիտասարդները իրենց տաւարներով գնացած էին լեռները և կամ արտերը աշխատել, որով վտանգէն ազատ մնացած են. բայց կիները, մանուկներ, և ծերերը, որոնք գիւղին մէջ իրենց տունը կը գտնվէին, փլատակներուն տակ թաղուած են։ Թեղուտ Բաղէշէն 7 ժամ հեռի է. երբ Բաղէշ կիմացուի այս սոսկալի դէպքը (երկրաշարժի սաստիկ ցնցումները Բաղէշի մէջ ալ զգալի եղած են), նահանգապետ փաշան Թեղուտ կը դրկէ խաչմանուկեան Աւետիս էֆէնդին և զինուորական բժիշկ դօկտոր պ. Պօղոս և ոստիկանապետը (պօլիցիայի գլխաւորը) մի քանի զապտիաներով որոնք իրենց հետ վրաններ կը տանին բաց մնացած գիւղացիները պատսպարելու համար։ Փլատակները սկսած են փորել, որոց տակէն 92 մեռեալ դուրս եկած է. 40 արական և 52 իգական սեռէն. 55 հոգի ալ վիրաւորված, որոցմէ շատերուն բժշկվելու յոյս կայ, բայց 12 մահացու վիճակի մէջ են։ Կառավարութիւնը բացի մի քանի վրաններ դրկելէ ուրիշ օգնութիւն չէ արած նոցա ուտեստի համար։ 125 չափ ցորեն փոխ տուած է միայն այդ վնասուած մարդոց որպէս զի յետոյ տուածը յետ առնէ։ Վանի անգլիական գեր-հիւպատոս պ. Կլէյտօն, որ Խլաթ գնացած էր երկրաշարժէն վնասուածներուն օգնելու, 50 օսմ. ոսկի (450 րուբլու չափ) բաժներ է նոցա առ այժմ և Վան վերադառնալով տեղեկագրած է այս դէպքը իր կառավարութեան։

Երկրաշարժէն մի օր յառաջ արդէն նշաններ սկսած էին երևիլ։ Թեղուտէն երկու ժամ հեռու գտնուող Ծղակ գիւղացի մի հայ՝ Նեբրովթ (Նեմրուդ) լեռին շրջակայ անտառները կերթայ փայտ կտրել և ահագին որոտումի ձայներ կը լսէ Նեբրովթի տակէն։ Նեբրովթի ստորոտը տափին վրայ ջերմուկներ կան, ուր գիւղացիները կը լուացուին։ Երկրաշարժէն մի օր յառաջ մի գիւղացի ջերմուկ կը մտնէ լուացուելու համար, բայց ջրին մէջ քամի եղած այնպէս սաստիկ կը յուզէ եղեր, որ զինք դուրս կը մղէ և գիւղացին վախնալով դուրս կ՚ելնէ ջրէն։ Նեբրովթ լեռը 400 տարիէ չափ յառաջ հրաբուխ մը բացուած է որմէ դուրս վազած լաւաները դաշտին մէջ քարացած են։ Այդ քարացած լաւաներու տեղը շինուած է Թեղուտ գիւղը, Նեբրովթ լեռի ստորոտի տափին վրայ։ Նոյն տափին վրա գտնուած Արրայձոր գիւղն ալ, որ Թեղուտէն 2 ժամ հեռի է և բոլորովին հայաբնակ 20 տուն բնակիչով, երկրաշարժի ցնցումներ եղած են, բայց 2—3 տուն միայն քանդուած է առանց անձանց կորուստի։ Նոյնպէս և Ախլաթ գիւղն, որ Թուրքերէն Խարապաշէհիր կը կոչուի (15 տուն հայ կայ և 100 տուն Թիւրք)։

Ձեր ընթերցողներուն հարկ չը կայ մանրամասն նկարագրել թէ ինչ տեսակ թշուառութեան մէջ կը գտնուէին այժմ երկրաշարժէն իրենց անձը հազիւ ազատած գիւղացիները։ Ոչ տուն ունին այժմ արևէն և անձրևէն պատսպարուելու համար, ոչ մի վերմակ գիշերը իրենց վրայ ծածկելու համար, ոչ ալ մի պատառ հաց ուտելու համար։ Լեռներ, սարեր կը թափառին մոլորած վայրենիներու պէս, ազատուած քարերը իրենց գլխաբարձ կանեն գիշերները և խոտ ուտել սովորած են չը մեռնելու համար։ Արդէն աղքատ և թշուառ թեղուտցիներու *) այժմեան սոսկալի վիճակը՝ ոչ թէ մի հայ, այլ մի քարասիրտ մարդ անգամ լսած ատեն սիրտը կտոր կտոր կը լինի։ Երբ անգլիացիները այդ խեղճ գիւղացիներուն կուզեն օգնել, կարելի է միթէ որ մեր ռուսաստանցի արիւնակիցները անտարբեր մնան։ Կը լսեմք որ պ. Կամսարականն ալ իր կառավարութեան գրած է այս սոսկալի դէպքին համար և նորա գթութիւնը խնդրած է։ Պ. Կամսարական ձեռքէն եկած օգնութիւնները չը խնայեր Խրիմեան հայրիկ, որ պաշտօնով Բաղէշ կը դրկէր արժ. Արիստակէս Տէր-Սարգսեանց վարդապետը, յանձնարարեց որ Թեղուտ ալ երթալով, կարելի եղած օգնութիւնները անէ երկրաշարժէ վնասուածներուն։ Արժ. Ղևոնդ վարդապետ Փիրղալեմեանն ալ երկու օր յառաջ այնտեղ դրկուեցաւ Խրիմեան հայրիկէն, նոյն պաշտօնով։

Շէյխ Իբրադուլլահը դեռ Վան քաղաքն է։ Նահանգապետ փաշան հեռագրով տեղեկութիւն խնդրած է Բ. Դուռէն թէ մինչև ո՛ր ատենան պատուաւոր կերպով պէտք է որ Կ. Պոլիս տանին շէյխը։

Պ. Փորթուգալեանի հարցաքննութիւնը կառավարութեան առջև դեռ կը շարունակուի։ Թէև ոչինչ չէ կրցած հաստատել իր վրայ, բայց կառավարութիւնը կը ջանայ զինք յանցաւոր հանել որպէս զի այստեղ աշխատող երիտասարդները յուսահատցունէ. բայց մի և նոյն ժամանակ ստիպուած է խոհեմութեամբ վարուիլ, Փորթուգալեանի ժողովրդական մարդ լինելէն զգուշանալով։ Միայն թէ Արուանձտեանց Գարեգին վարդապետ որ իբր առաջնորդական փոխանորդ ամեն օր յարաբերութեան մէջ է նահանգապետ փաշային հետ, անհոգ և անտարբեր կը վարուի այս խնդրի մէջ, թէև ազգային վարժարաններն առաջնորդի իրաւասութեան տակ լինելով և Փորթուգալեանի տեսչութիւնն ալ Հայրենասէր ընկերութեան վարժարանին մէջ եղած լինելով, Գարեգին վարդապետի պարտաւորութիւնն էր միջամտել այս խնդրին։ Բայց շատեր կասեն որ Գարեգին վարդապետ կաշխատի կառավարութեան միջոցով ճնշել այստեղի երիտասարդութիւնը, որ հրապարակին վրայ ազդեցութիւն ունեցող և գործող խումբ մը չը գտնուի, որպէս զի նահանգապետ փաշային միջոցով, որուն հետ շատ մտերիմ բարեկամ եղած է այժմ, կարենայ Վանի առաջնորդ դառնալ, սոսկալի ապերախտութիւն մը գործելով իր բարերար և ուսուցիչ Խրիմեան հայրիկի դէմ որ այժմ Վանի առաջնորդն է, թէև ազգային գործերու կառավարութիւնը յանձնած է իր փոխանորդ Գարեգին վարդապետին, որպէս զի այդ փոքրիկ մարդուն փառասիրական փոքրիկ ըղձացումները գէթ այդ կերպով յագեցած լինին։ Ի՞նչ ժամանակի եկած հասած ենք որ մեր ամենէն աւելի ազգասէր և հայրենասէր կարծած վարդապետներն ալ ազգի դաւաճան և ապերախտ դուրս կը գան։ Ինչեր կը սպասէինք մենք Գարեգին վարդապետէն և ինչ եկաւ դուրս։ Արդեօք պէտք չէ բնաւ կատարեալ վստահութիւն ունենալ այդ սևազգեստներուն դասակարգէն եղող ոչ մէկին վրայ ալ ...... Մեր պատասխանը բացասական պիտի լինէր եթէ հրապարակին վրա Վարժապետեան Ներսէսներ և Խրիմեան հայրիկներ ալ չը գտնուէին։

Հրանտ

---

*) Թեղուտ գիւղը 300,000 ղրուշ (27,000 րուբլի չափ) պարտք ունէր թէ կառավարութեան, տուրքի պատճառով, և թէ հայերու և քիւրդերու որոցմէ տոկոսով փոխ առակ առած են գիւղացիներ։ Պարտքի պատճառով Թեղուտ գիւղէն 136 մարդ պանդխտած կայ, յորոց 132 Կ. Պոլիս կը գտնուէին և 4 ռուսահայաստան։

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

—

Թաւրէզ, 16 մայիսի

Երևանում հրատարակվող հայ լրագրի 16 համարում տպվեցաւ մի թղթակցութիւն Թաւրիզից, որի մէջ անազնիւ կերպով շօշափվում էր պ. Օ. Տէր-Զաքարեանի պատիւը։ Յիշեալ թղթակցութեան հեղինակը Յ. Հալաճեանն է, մի յայտնի սրիկայ, որ Օրբելեանների կտակը Հնդկաստանում յայտնվելուց յետոյ, ազգանունը փոխեց, սկսեց իրան Օրբելեան կոչել, որպէս զի այդ պարարտ կտակից մի պատառ էլ իր բերանը գցէ։ Ի հարկէ, ոչինչ չը ստացաւ։

Թէպէտ ոչ ոքին հետաքրքիր չէ գիտենալ մի որ և իցէ բախտախնդրի Հալաճեանի կենսագրութիւնը, բայց ցոյց տալու համար, թէ որպիսի անձինք կամենում են մեր միամիտ հասարակութեան մէջ դեր խաղալ, նրա խաղաղութիւնը վրդովել, երկպառակութիւն սերմանել և ջրի պղտորութեան մէջ ձուկ որսալ,— ես կամիմ այդ պարոնի մասին մի քանի խօսք միայն։

Պարոնը իր մանկութեան հասակում ուղարկվեցաւ իր աղքատ ծնողներից Ղարադաղ, որպէս հասարակ ծառայ, սպասաւոր, որ իր համար մի պատառ հաց գտնէ։ Այնտեղից, յայտնի չէ ինչ անկարգութեան համար, փախաւ Տաթևի վանքը, ուր մի քանի տարի մնոնթութիւն անելով, վարդապետների կօշիկներ սրբելով, գրել-կարդալ սովորեց։ Վերադառնալով մեր հայրենիքը, Թաւրէզ, նա մի ժամանակ փոստատան նամակ բաժանող էր, մի ժամանակ էլ սահմանագլխի վրա թ է ս ք ի ր ա ճ է ի (անցաթղթեր նայողի) սպասաւոր էր։ Ով որ փոքր ի շատէ ծանօթ է Պարսկաստանին, կը հասկանայ, թէ ինչ կը նշանակէ թ է ս ք ի ր ա ճ է ի սպասաւոր լինել.—Այդ կը նշանակէ սահմանից անցուդարձ անող պարսից հպատակ խեղճ մշակներին կողոպտել։

Չը նայելով, որ պարոնը ընտրում էր ծառայութիւնների ամենացածը, ամենաստորինը, այսու ամենայնիւ, ամեն տեղում խայտառակվեցաւ նա, ամեն տեղից արտաքսվեցաւ նա։ Այսպիսի անաջողակները մեզ մօտ, երբ ուրիշ գործ չեն գտնում, առհասարակ տէրտէր են դառնում, բայց պարոնը մտածեց վարժապետ դառնալ։

Նա քանիցս անգամ դիմում է Ալլաւայ թաղի հայոց դպրոցի հոգաբարձու պ. Օ. Տէր-Զաքարեանին և վարժապետութեան պաշտօն է խնդրում։ Պարոն հոգաբարձուին լաւ յայտնի լինելով Հալաճեանի ինչ բարոյականութեան տէր լինելը և ո՛ր աստիճան գիտութիւն ունենալը,—ի հարկէ, մերժում է։ Այստեղից ծագում է Տաթևի վանքի խոհանոցի ուսանողի թշնամութիւնը դէպի պ. հոգաբարձուն, սկսում է այնուհետև նրա մասին զանազան կեղտոտ բամբասանքներ անել և մինչև անգամ փորձ փորձել նրան վնասելու։ Այդ բոլորը յայտնվում է տեղային դատաւորին և Հալաճեանը իր արժանաւոր պատիժը ընդունում է, ինչպէս որ կը պատժվին ամեն մի լիրբ և անբարոյական մարդիկ։

Այդ բոլորից չը խրատվելով, Հալաճեանը իր թղթակցութեան մէջ զրպարտում է հոգաբարձու պ. Տէր-Զաքարեանին, իբր թէ նա դպրոցի փողերի մէջ անազնւութիւն է գործել և հրապարակաւ հաշիւ է պահանջում։ Թէև ոչ մի հոգաբարձուի պարտաւորութիւնը չէ ամեն մի բախտախնդիր Հալաճեանի հաշիւ տալ, բայց հասարակական կարծիքը փարատելու համար, ես հարկաւոր եմ համարում յայտնել, որ պ. Տէր-Զաքարեանը իր հոգաբարձութեան հաշիւները արդէն տուել է 1880 թուականի մարտ ամսի 16-ին, Ալլաւայ թաղի հասարակութեանը, ի ներկայութեան Թաւրիզի սրբազան առաջնորդի։ Նոյն հաշուի պատճէնը, վաւերացրած սրբ. առաջնորդի ստորագրութեամբ, ուղարկում եմ «Մշակի» խմբագրատանը, որից պարզ երևում է, որ Տէր-Զաքարեանը ոչ թէ դպրոցի փողերի մէջ անազնիւ է վարվել, այլ 1633 կռան $5^1/_2$ շահի էլ իր գրպանից է ծախսել մի աղքատ դպրոցի գործերը առաջ տանելու համար։*) Եւ այդ գումարը մինչև այսօր դպրոցը մնացել է նրան պարտական։

Այդ հաշւից յետոյ պ. Տէր-Զաքարեանը քանիցս անգամ իր հրաժարականը ներկայացրել է, որպէս զի արձակվի հոգաբարձութեան պաշտօնից, բայց թէ սրբազան առաջնորդը և թէ Ալլաւայի հասարակութիւնը, ի նկատի առնելով նրա բազմամեայ անձնանուէր աշխատութիւնը դպրոցի յառաջադիմութեան վերաբերութեամբ, միշտ խնդրելով պահել են պարոնին իր պաշտօնի մէջ։

Պ. Տէր-Զաքարեանի մատուցած ծառայութիւնները, թէ Թէհրանի հայոց դպրոցին, թէ պատեգի դպրոցին և թէ մեր քաղաքի թատրօնական գործին, ինձ առիթ տուեցին ճշմարտութիւնը երևան հանելու համար գրել այդ նամակը, զգուշացնելով մեր ընթերցող հասարակութեանը Հալաճեանի նման մարդիկների մոլորութիւնից։

* * *

---

*) Մեր խմբագրատան մէջ ստացվեցաւ յիշեալ հաշուի պատճէնը վաւերացրած Ատրպատականի հայոց առաջնորդի ստորագրութեամբ։

Ծ. Խ.

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

Վերջին երկու շաբաթվայ ընթացքում Գիւֆօրի մահուան լուրը օրից օր սպասվում էր։ Գիւֆօր հռչակաւոր փաստաբան և պետական գործող էր, խիստ պահպանողական «միապետական» հանրապետական, Թիէրի օգնական և մի ժամանակ նրա հակառակորդ քաղաքական ասպարիզի վրա, դուքս դը-Բրօլիի կաբինէտից յետոյ առաջին մինիստր Մարշալ Մակ-Մահօնի ժամանակ, վերին աստիճանի ազնիւ և խիստ բարքի մարդ։ Գիւֆօր վերջին ժամանակները քաղաքականութիւնից իրան հեռու էր բռնում և մեծ մասամբ ապրում էր գիւղում։ Գիւֆօր ծնվեցաւ 1798 թւին և մասնակցում էր Ֆրանսիայում պատահած գլխաւոր շարժումներին և անցքերին։ Նա մնաց իր կալուածքում մինչև վերջին րոպէն պահպանելով իր մտաւոր ընդունակութիւնները։ Համոզմունքով հանրապետական լինելով, նա հակառակ չէր և սահմանադրական ազատամիտ միապետութեան։ Նա ջերմեռանդ կաթօլիկ էր և վախենում էր արմատականութիւնից. նա ցանկանում էր «հանրապետութիւն առանց հանրապետականների» Թիէրի նման։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 20 յունիսի։ „Новое Время“ լրագրին Հռոմից հեռագրում են, որ 19-ին յունիսի հասան Իտալիայի մայրաքաղաքը սլաւեանական ուխտաւորները։ Կիրակի օր կը կատարվի հանդիսաւոր ժամասացութիւն, երեքշաբթի օր նշանակված է հրաժարական աուդիենցիա պապի մօտ։ Հարաւային կաթօլիկ սլաւեանների իւրաքանչիւր պատգամաւորութիւն կը ներկայացնի պապին մի առանձին ուղերձ։ Ուխտաւորների առաջնորդների մէջ երկպառակութիւն է ծագել, նրանց մէջ չը կայ համաձայնութիւն։ Խօրվատիայի եպիսկոպոս Շտրոսմայեր և Լեհաստանի եպիսկոպոս Լեդօխովսկի միմեանց ամենակատաղի թշնամիներ են։ Ռուս դիպլօմատիական ագենտներ Բուտենեւ և Մոսոլով վերջ դրին Վատիկանի հետ իրանց ունեցած բանակցութիւններին և առժամայ արձակուրդ առնելով հեռացան Հռոմից։ Կարծում են նրանց հեռանալը մի տեսակ բողոք է պապի երկդիմի քաղաքականութեան դէմ։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 22 յունիսի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 95 ր. 50 կ., երկրորդ 94 ր. 37 կ., երրորդ 94 ր. 37 կ., չորրորդ 94 ր. 12 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 228 ր. 50 կ., երկրորդ 221 ր. 50 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 92 ր. 75 կ., երկրորդ 92 ր. 87 կ., երրորդ 92 ր. 75 կ., ոսկի 7 ր. 92 կ.։ Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 24,75 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա առժէ 212 մարկ 75 պֆ., Փարիզի վրա արժէ 262 ֆրանկ 25 սանտիմ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը հանգիստ է։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ